

Bir Kimlik: Cemal Nadir

Prof. Dr. Ahmet Sipahioğlu

İlk gençlik yıllarında bir gün, yakın arkadaşı şair Rıza Yücel ile birlikte doğup büyüdüğü Bursa'nın yükseklerinde, Uludağ'da oturup aşağıda uzanan kenti seyredirken Nadir ansızın şunları söyler:

“Dostum; şairliği bir kenara bırakırsan Bursa, sanki Uludağ'dan dökülmüş bir çöp yığını gibi duruyor!..”⁽¹⁾

O zamanların Bursa'sı, yıkık dökük ahşap evleri, bakımsız cami ve mezarlıklarıyla kocaman Uludağ'ın altında ezdiği yoksul bir kentti. Cemal Nadir, işte o Bursa'da, 1902 yılında doğmuştu. Gerçek anlamda, halkın arasından gelme bir sanatçıydı. Babası, küçük mülkiye ve adli memurluklarında bulunmuştu ve oğlunun sanatla uğraşmasından yana değildi. Fakat küçük Nadir'in resim yeteneği yakınları tarafından iyi biliniyordu. Sanayi-i Nefise Mektebi (İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi) sınavlarını kazandığı halde, okula alınmayınca Nadir (asıl soyadı Güler) de ilk düş kırıklığını yaşamış oldu. Memur babasına yardımcı olmak amacıyla Bursa'da kasnakçılık ve makine çıraklığı yapmayı denediyse de, verem hastalığının vermiş olduğu güçsüzlük nedeniyle tabelacılıkta karar kıldı. Son derece güçlü desen yeteneği sayesinde tabelalarında yazıdan çok resim bulunurdu. Bursa'nın düşman işgalinden kurtulmasından sonra, yöre ilkokullarında bir süre için gezici resim öğretmenliği yaptı. Fakat yaptıkları çizimleri kaçınılmaz olarak resimden çok karikatüre benziyor ve Nadir yakın çevresinde daha çok karikatürleriyle beğeni kazanıyordu. İlk karikatürleri Sedat Simavi'nin İstanbul'da yayınlamakta olduğu *Diken* isimli dergide, 1920'de yayınlandı. 1922'de ve 23'te *Akbaba* dergisinde de çizimleri görüldü. 1926 yılında, bir tabela ustası ve karikatürist olarak şansını denemek isteyen Nadir, biriktirmiş olduğu parayı da alarak İstanbul'un yolunu tuttu. Ne yazık ki bu deneme başarılı olmayacak ve kısa bir süre sonra Nadir, yeniden Bursa'daki mütevazı tabelacı dükkânına dönmek zorunda kalacaktı. Fakat çizimlerini İstanbul'daki gazete ve dergilere göndermekten asla vazgeçmedi.

Cumhuriyet döneminin ilk mizah dergisi olan *Akbaba*'nın sahibi Yusuf Ziya Ortaç, 1923 yılında kendisine, pullarının üzeri Bursa damgalı bir mektup ulaştığını ve şu satırların Cemal Nadir'i tanıttığını yazmaktadır:

“Ben Türkocağı kâtipi merhum Remzi'nin kardeşiyim. Karikatür yapmaya hevesim var.”⁽²⁾

1929 yılında gerçekleşen yazı devrimi ile birlikte Latin harfleri kabul edilince, Nadir'in Bursa'da kurmuş olduğu küçük tabelâ dükkânındaki işler birden bire arttı. O dönem Bursa'sında bulunan tüm işyeri tabelâlarındaki yazı ve resimlerin Nadir'in elinden çıktığı söylenebilir.

İşler açılmış, fakat Nadir'in karikatür aşkı sönmemek bir yana daha da alevlenmişti. Nihayet Akşam gazetesinden beklediği teklifi aldı. Gazetenin başyazarı ve sahibi Necmettin Sadak, sanatçıdan, derhal İstanbul'a gelmesini ve bundan böyle gazetede her gün karikatür çizmesini istiyordu. Sadak, sanatçının ölümünden sonra yazdığı bir yazıda şöyle diyor:

“On sekiz yıl kadar önce, kendisini binbir rica ve ısrar ile Bursa'daki küçük tabelacı dükkânından Akşam'a aldığımız zaman çekingen ve ürkekti. Hayat ve hadiselere bakış ve çiziş tarzının anlaşılmasından, boşa gitmesinden endişe ediyordu. Fakat yıllar geçtikçe kendini ve sahasını buldu, hayret edilecek bir gelişme gösterdi. Akşam gazetesinde on dört yıla yakın, hemen her gün, birinci sayfanın alt köşesindeki günlük karikatürlerini ve ikinci sayfanın altındaki seri halinde *Amca Bey'e Göre* karikatürlerini çizmiştir.”⁽³⁾

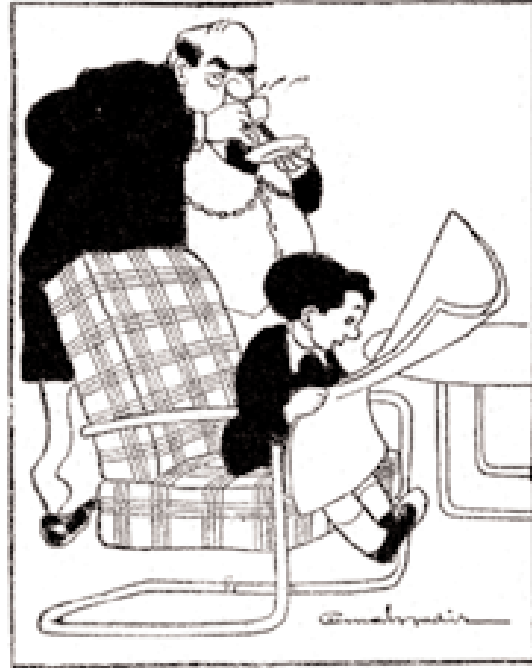
O dönemin en büyük özelliği, harf devriminden hemen sonra siyasi iktidarın, bu yazı biçiminin halk kitleleri tarafından daha kolay anlaşılması ve benimsenmesi için karikatürden bolca yararlanma yoluna gitmesidir. Gazete ve dergilerde fotoğrafın çok az ya da hemen hemen hiç yer almadığı bu dönemde, Türkiye ve Türk insanının gündelik yaşam pratiğine

ilişkin tek görsel malzemeyi karikatür ve alt yazılı karikatür oluşturmaktaydı. Ülkemizde grafik mizahın diğer görsel sanat biçimlerine kıyasla bu denli gelişmiş olmasının belki de en önemli nedeni halk kitlelerinin okuma yazmayı karikatür sayesinde öğrenmeleri olmuştur. Cemal Nadir, 1943 yılında Cumhuriyet gazetesine geçti ve 27 Şubat 1947 tarihinde kırk gün süren ve ne olduğu anlaşılamayan bir hastalıktan ötürü kırk dokuz yaşında ölene kadar burada binlerce karikatür çizdi. Nadir'in özel yaşamında –karikatürlerinin tersine– oldukça içine kapanık, çekingen ve kötümser bir psikolojiye sahip olduğu bilinmektedir. Yaşamı boyunca dört kez evlenmiş ve arkadaşlarının tanımlamasıyla; ancak dördüncü eşinde her akşam eve dönecek bir neden bulabilmiştir. Hüsamettin Bozok sanatçıyı şöyle tanımlamaktadır;

“Mükemmel bir otodidakt örneği olan Cemal Nadir'i yakından tanıyanlar onu, terbiyeli, zarif ve mütevazı bir insan olarak belirtmişlerdir. Gene yakından tanıyanlar onu, ruhunun derinliklerinden keyif ve neşe sızan bir şahsiyet değil, eserlerinin tam tersine olarak melül bir şahsiyet olarak hatırlıyorlar.”⁽⁴⁾

Cemal Nadir, gündelik çizdiği gazete karikatürlerinin dışında *Akbaba*, *Köroğlu*, *Arkadaş*, *Yedigün*, *Doğan Kardeş*, *Karikatür*, *Aydabir* ve *Yücel* gibi zamanın haftalık ve aylık dergilerinde de çok sayıda karikatür yayınladı. Nadir, 1942 yılında kendi dergisi olan *Amcabey*'i çıkardı. Bu arada Vedat Günyol'la birlikte ülkemizin ilk çocuk dergilerinden biri olan *Arkadaş* isimli dergiyi de bir süre yayınladı. Nadir, karikatürlerini düzenli olarak albümler halinde bastırılmış, karikatür sergileri açmış ve çizgi filme de el atmıştır. 1932 yılında bu amaçla en popüler çizgi karakteri olan *Amcabey*'i çizgi film olarak canlandırma teşebbüsünde bulunmuş, binlerce resim çizdikten sonra, zamanın teknik olanaksızlıkları nedeniyle bu geniş kapsamlı projesinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Nadir, karikatür dışında yazın ve tiyatroya da ilgi duymaktaydı. Hüsamettin Bozok'tan onun Akşam gazetesinde 1939 yılında yayınlanan pek çok fıkrayı kaleme aldığını, ayrıca *Yarım Adamlar* isimli bir öykü dizisini de yazmış olduğunu öğreniyoruz. Bozok, Nadir'in, Muhsin Ertuğrul'un verdiği cesaret üzerine yazdığı *Yüzkarası* adlı oyunun 1939 yılında kısa bir süre için İstanbul Şehir Tiyatroları'nda sahneye koyduğunu, fakat umulan ilgiyi görmediğini yazıyor. Nadir'in grafik mizah yapıtları biçim ve üslup açısından başlangıcından sonuna kadar şöyle bir gözden geçiril-

Şekil 1
Çocuk - İnsaf ne demek baba?
Vurguncu - Bilmem!.. Lügate bak!..

diğinde Türk karikatür sanatının ilk büyük ustası olarak kabul edilen, Cumhuriyet öncesi çizerlerinden ressam Cemil Cem'in büyük etkisi açık bir şekilde görünür. Cem'in etki ve esin kaynağı ise on dokuzuncu yüzyılın ünlü Fransız karikatür çizeri Carand'ache'dir. Bu isim, zamanın çizerleri arasında 'Karındaş' olarak, dilimize uygun hale getirilerek kullanılmakta ve çok sevilmektedir. 'Carand'ache üslubu karikatür', temelde figür ve perspektifin alabildiğine abartıldığı, figürlerin dış çizgilerinin oldukça kalın tutulduğu bir karikatür üslubudur ve esas kaynağı daha da eskilere, Leonardo Da Vinci'nin bin beş yüzü yıllarda yaptığı çizimlere kadar gitmektedir. Çizgilerin kalın ve koyu olmalarının nedeni baskı teknolojisinin dikte ettiği bir zorunluluktur aslında. Türkiye'de gazeteler, yetmişli yılların başlarına kadar klişe baskı tekniği ile basıldıkları için, karikatürler önce kalın kesik uçlu kalemle kâğıda çizilmekte, sonra bunların çinko kalıpları hazırlanmaktaydı. Yani, karikatür figürlerinin dış çizgileri ne kadar kalın olursa, seri baskı sırasında kâğıda geçme şansları o kadar yüksek olmaktadır. Zamanla bu kesik uç yöntemi gazete ve dergilerde, fotoğrafik ofset baskı sistemine geçilmesi ile birlikte artık gereksiz olduğu halde estetik bir kaygı ile göze hoş görüldüğü için devam ettirildi ve hala da sürdürülmekte-

Şekil 2
- Hadi oradan odun Herif!
- Teveccühünüz efendim!"

dir. Hatta karikatür bilgisayar ortamında yapılsa bile bu üslup yaşamaktadır.

Cemal Nadir'in karikatürlerine baktığımızda, tipler ve mekânların kalın, fakat kıvrak çizgilerle, siyah ve beyaz zıtlığının büyük hacimlerle vurgulanarak oluşturulduğunu görmekteyiz. Nadir, yaşadığı mekâna çizimlerinde yukarıdan bakmakta ve diyağonal bir perspektif açısını yeğlemektedir. Bu tür karikatürde belirli siyasi karakterlerden çok anonim tipler ön plana çıkmaktadır. Çizimler, siyasetten çok sıradan insanlar ve onların gündelik yaşamı ile ilgilidir. Cemal Nadir, bu açıdan bakıldığında Türkiye'de "gündelik yaşamın karikatürü" tarzını başlatan ilk sanatçı olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bunda estetik kaygılardan çok 1930'lu ve 40'lu yılların kendine özgü siyasi baskı ortamının etkisi olmuştur denilebilir. Vânu bu konuda şunları söylemektedir:

"Cemal Nadir, kadın şekillerini rakibi Ramiz derecesinde "Arzu-u umumiye" uygun çizemiyordu, bu da onu, gençliğinde çalıştığı mecmua sahipleri nazarında az ticari gelir sağlayan bir sanatçı olarak canlandırıyor. Neticede, Cemal Nadir'in ümitsizliğe kapılıp Bursa'ya çekildiği ve yeni harflerin kabulü sırasında

tabelacılık yapmaya mecbur kaldığı meşhurdur... Akşam gazetesi sahibi rahmetli üstadımız Necmettin Sadak aynı zamanda amatör bir ressamdı ve Cemal Nadir'i tanıyordu." Onu, rica, minnet, teminat ve ısrarla İstanbul matbuatına tekrar getirtti. Cemal Nadir, artık "Ramizvari kadın şekilleri" değil, siyasi karikatürler yapıyordu. Fakat bu sefer de Ankara'dan ürkütücü haberler gelmeye başladı; "Kendine dikkat et! Menfi ruhlu diyorlar sana... Lehte yapsana şu karikatürleri!..." Cemal Nadir tarifsiz müteessir oldu. Gerçi tarafı olduğu rejimi methüsenâ edici bir karikatür tipini icat edemedi amma, "toplumsal karikatür tipini buldu" yani, tenkidlerini belli siyasi şahsiyetler değil, bizzat halkın kendisine tevcih etti..."⁽⁵⁾

Cemal Nadir'in tek parti dönemindeki **Bâb-ı Âli** serüveni o döneme özgü tek seslilik ve siyasi baskıların da bir özetidir aslında. Siyasi iktidar, basını o denli denetimi altına almıştır ki, örneğin Nadir'in yarattığı bir Amcabey karakteri bile Churchill'e olan benzerliği dolayısıyla "Ankara'dan gelen emir" doğrultusunda defalarca yeniden çizilmek zorunda kalmıştır. Nadir'in "suya, sabuna fazla dokunmamak" kaygısıyla siyasi karikatürden "toplumsal karikatürlere" geçişi zorunlu bir seçim olmakla birlikte, yaşamın gündelik alanının ve sıradan insanın sokak dünyasının, siyasetin kendisinden de önemli olduğu-

nu sanatçıya göstermiştir aslında. Siyaset, zaten buz dağının görünen kısmıdır. Gerçek toplumsal mücadele, gündelik "ekmek kavgası" içinde sürüp gitmektedir. Nadir ve kuşağı karikatüristlerin -biraz zorunlu da olsa- keşfettikleri bakır alan tam burasıdır.

Cemal Nadir, karikatürlerinde gündelik yaşamın traji-komedisini birbirlerinden ayrılması olanaksız bir insan-mekân ilişkisi içerisinde ele almıştır. Nadir, çizimlerinde mekâna yukarıdan yaklaşır. Karikatür tipleri sanki içinde yaşadıkları mekâna gömülmüş gibidir. Hareket ögesi en aza indirgenmiştir. Jest ve mimiklere bir yapaylık, bir ezilmişlik duygusu egemendir. Tipler sanki katlanmakta zorluk çektikleri bir ağırlık altında eziliyor gibidirler. Her şey; eşyalar, insan ve hayvanlar garip bir tenhalık, bir boşluk içindedirler. Perspektif, diyağonal ve neredeyse ileriye doğru giderek bükülmektedir. Küçük, ev içleri kasvetlidir. Duvarlardaki resim çerçeveleri, aynalar, soba ve iskemleler genellikle yamuk yumuktur ve eskiliktен dökülmektedirler. İnsan tipleri, iç mekâna oranla oldukça iri, sanki ev içlerine sığamamış gibi çizilmiştir. Bunlar genelde şişmandır. Hep otururlar. Ellerindeki sigaranın dumanı bile sanki havada asılı kalmış ve sonsuza kadar donmuştur. Bu dünya, ağırlıklı olarak devlet babanın, bürokratların, yeni taşralı zenginlerle savaş karaborsacılarının, aşırı makyajlı şişman

Şekil 3
Bir yolcu: Biri kalkar da yerine otururum diye beklemekten dizlerime kara su indi birader
Bir mebus namzedi: O da bir şey mi yahu, ben onu dört yıldır bekliyorum.

Şekil 4
Saltanat arabası

Şekil 5 - Cemal Nadir'in tipleri

kadınların ve fötr şapkalı, devasa göbekli erkeklerin dünyasıdır (şekiller: 1, 2, 3, 4, 5). Siyasi bir sistem olarak görünüşte çökmüş olan Osmanlı, toplumsal yaşamda varlığını bütün gücüyle sürdürmekte, üstelik buna ulusal, merkezi devletçi yapı ve İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik durgunluk ve yokluklar eşlik etmektedir. Cemal Nadir bu dünyayı gayet iyi tanımaktadır:

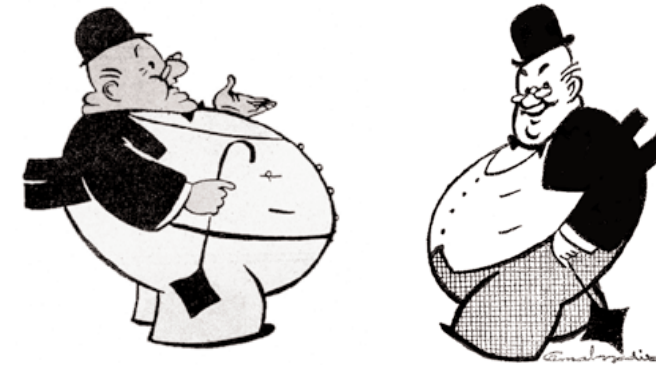
“Bursa gibi mezarlıklar, türbeler ve bin bir azap içinde yetişen benden hiç kuşkusuz kötümserlik beklersiniz. Nasıl beklemezsiniz ki birader? Mezarlıklar arasında bulunan ilk mektebimizin köşesinde meşhur bir evliya yatıyordu ve biz talebeler her gün sıra ile gidip onun kabri başında ezan okuyorduk.”⁽⁶⁾

Cemal Nadir'in karikatürleri 1930'lu, 40'lı İstanbul yaşamının belgesel bir filmi gibidir. Sanatçının geniş kapsamlı bir eskiz defteri olduğunu ve bu defteri yanından ayırmadığını biliyoruz. Nadir, gün boyu şehir hatları gemilerinde, tramvayda, sokakta, bürosunda ve evinde bu deftere yaptığı çizimleri, geceleri tarama ucuyla mürekkebe geçirmekteydi. Bence Nadir, karikatür tiplerini oluştururken onların fiziksel görünüşlerini abartmak ve deforme etmekte hiç zorluk çekmemiştir. Çünkü bu çizgi karakterler, neredeyse kendilerinin gerçekçi birer kopyalarıdır. O dönemler İstanbul'unun çok kültürlü, çok dinli ve çok dilli kozmopolit yapısı içinde, çok kısa ve çok uzun boylu, çok şişman ve çok zayıf halleriyle, birbirlerinden çok farklı fiziksel özellikler taşıyan insanların bir arada görmek olasıydı. Bu nedenle, Cemal Nadir'in insan tipleri, fotoğrafik kökenli olmayan, fakat naif gerçekçi çizim tarzının kendisinden ortaya çıkan bir

yalınlığa sahiptir. Cemal Nadir, karikatürlerinde ilginç ve o zaman için yeni sayılabilecek bir biçimleme tekniği kullanmıştır. Bu teknikte, karikatürün ön planında yer alan insan figürü oldukça büyük çizilmekte, arka planda yer alan ve genellikle yüzü izleyiciye dönük durumda bulunan figür ise, ötekine oranla çok daha küçük, neredeyse “cüce gibi” ele alınmaktadır. Sanatçı bu tekniğe daha çok ast-üst, yöneten-yönetilen ve bürokrat-halk karşıtlığını hicvettiği karikatürlerinde başvurmuştur. Bu teknik sayesinde eşit olmayan toplumsal konumların yarattığı görsel ironi açığa çıkmaktadır (şekiller 6, 7).

Cemal Nadir, sanat yaşamı boyunca yaratıcısı olduğu, çizgi-bant karakteri Amcabey ile özdeşleştirilmiştir. 1930'lu yıllarda şişman, oldukça cüseli ve sevimli bir karikatür tipi olan Amcabey'in serüvenlerini dergi ve gazetelerde izleyenler, bu karikatürlerin altındaki imzanın sahibi Cemal Nadir'i de Amcabey tipinde iri yarı bir adam sanıyorlardı. Bu yüzden iyice üne kavuştuktan sonra Cemal Nadir'in gazetelerde yayınlanan fotoğrafları halkı düş kırıklığına uğratmıştı. Çünkü karikatür sanatı açısından tam bir dev olan Nadir, son derece zayıf ve ufak tefek bir adamdı. Bu görünüşüne karşın, Nadir neden Amcabey gibi dev yapılı bir karikatür tipi yaratmıştı? Cemal Nadir, 1947 yılında bir radyo konuşmasında, kendisine sorulan “Amcabey nasıl doğdu?” sorusunu şöyle yanıtlamıştı:

“Amcabey, benim şişman insanların sevimli ve güldürücü olduğu hakkındaki kanaatimden doğmuştur. Ama ben mi Amcabey'i doğurdum yoksa o mu beni doğurdu pek farkında değilim. Çünkü Amcabeyi seven birçok okuyucu beni Amcabey vasıtasıyla tanır.

Şekil 6/7 - Amcabey tipleri

Zaten bu zayıf cüseyyle koskoca bir şahsiyeti doğurmak pek de akla uygun değildir. Fakat bazen küçük, minimini hadiselerin büyük olaylar doğurduğu olmuyor mu? Mesela şu muazzam cihan harbi bir küçük Danzing hadisinden doğmuştur.”⁽⁷⁾

Yayımlandığı dönemde, her ne kadar okuyucu tarafından çok beğenilmiş olduğu söylene bile, bence Amcabey, Cemal Nadir'in en güçlü yaratısı değildir. Bir kere, Amcabey tipi, hiç de bizden biri, yaşayan bir halk karakteri değildir. Son derece yapay, kimlik açısından *anglo-saxon* denilebilecek bir yapıdadır. Melon şapkası, kısa şemsiyesi, ceket atayı, İskoç pantolonu ve devasa göbeğiyle daha çok Churchill'i ya da Oliver Hardy'i çağrıştırmaktadır (Şekil 9). Nadir'in diğer karikatür tiplerinden Dalkavuk ise toplumsal açıdan bize daha yakın göndermeler içeren yerli bir tiptir. Solomon tipi ise bu gün için kabul edilmesi olanaksız, *antisemitik* bir yaklaşımla ele alınmıştır. Fakat bunda otuzlu ve kırklı yıllar Türkiye'sinde hiç de azımsanmayacak sayıda azınlık vatandaşının yaşamakta olması ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan yokluk, kıtlık ve karaborsanın sorumlusu olarak, basın tarafından özellikle de Yahudi vatandaşlarının gösterilmesinin büyük payı vardı. Bu kesimin dönemin günah keçisi arama havasında karikatür sanatçılarının da paylarına düşeni almaları da kaçınılmazdı.

Cemal Nadir'in başlıca eserleri şöyle sıralanabilir: Karikatür albümleri “Amcabey'e Göre” 1932, “Karikatür Albümü” 1933, “Ünlü Adam Portreleri” 1933, “Karikatür Albümü” 1939, “Akla Kara” 1940, “Dalkavuk Karikatür Albümü” 1943, “Seçme

Karikatür Albümü” 1944, “Harp Zenginleri Karikatür Albümleri” 1945, “Siyasi Karikatürler Albümü” 1946, “Amcabey Albümü” 1946.

Cemal Nadir, Türkiye'de beş, A.B.D.'nde bir karikatür sergisi açmış, uluslararası bir karikatür yarışmasında da birincilik ödülü almıştır.

1947 yılının yağmurlu bir Şubat günü hayata gözlerini yuman Cemal Nadir'in tabutunun arkasından binlerce İstanbullu yürümüş, cenaze töreninde devlet erkânı da hazır bulunmuştur. Sonra, sanılanın tersine sanatçıdan geriye bir hoş seda bile kalmamış, zaman ilerledikçe adı anılmaz ve üzerinde düşünülmez olmuştur. Sanatçıdan kalan on binlerce karikatür ise arşivlerde araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Kaynakça

1. BOZOK, Hüsamettin; “Güler, Cemal Nadir”, Aylık Ansiklopedi, İstanbul, Nisan 1947, s.172
2. a.g.y., s. 1071
3. a.g.y., s. 1071
4. a.g.y., s. 1072
5. VÂNU; “Türkiye Ansiklopedisi”, cilt 1, s. 176
6. EVLİYAGİL, Şevket; “Cemal Nadir'le Bir Röportaj”, Yarımay dergisi, İstanbul, 15 Mayıs 1943
7. PEKŞEN, Yalçın; “Türk Mizahının Öncüleri”, Milliyet Sanat dergisi, Mayıs 1985, s.12